

НАЦІОНАЛЬНА ФАХОВА МОВА В ЦАРИНІ ДОРОЖНЬОГО БУДІВНИЦТВА НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ «АВТО І ШЛЯХИ»

У статті досліджено термінологічну лексику, вживану на сторінках журналу Автотору, що видавався у Харкові в першій третині ХХ ст.

Зауважено, що хоча журнал «Авто і шляхи» не був власне науковим виданням, а мав лише статус науково-популярного, проте справив значний вплив на становлення наукової термінології. З'ясовано, що особливостями розглянутої термінології були: вагома частка питома національної термінології; співіснування значної кількості синонімічних термінів; поширеність фонетико-орфографічної неузгодженості у фіксації термінів (варіантності); багатослівні номінативні словосполучення.

Ключові слова: ДБТ — дорожньо-будівельна термінологія, термін, термінологія, національна термінологічна лексика, галузева науково-популярна література.

Кнышенко Н. П. Национальный специальный язык в области дорожного строительства на страницах журнала «Авто и пути». В статье исследована терминологическая лексика, употребляемая на страницах журнала Автотора, который издавался в Харькове в первой трети ХХ ст.

Отмечено, что хоть журнал «Авто и пути» не был научным изданием, но имел лишь статус научно-популярного, однако значительно повлиял на становление научной терминологии. Показано, что особенностями рассмотренной терминологии были: весомая часть национальной терминологии; существование значительного количества синонимических терминов; многословные номинативные словосочетания.

Ключевые слова: ДСТЛ — дорожно-строительная терминология, термин, терминология, национальная терминологическая лексика, отраслевая научно-популярная литература.

Knyshenko N. P. National professional language in the field of road-building on pages of the journal «Automobiles and highways». The article considers the names to denote construction of communication routes in synchrony (the first third of the 20th century) paying a special attention to the word semantics, structural and derivational peculiarities.

There have been studied terminological lexics used on the pages of the journal of Avtodor (the governing body of automobile roads), which was published in Kharkiv in the period of Ukrainization, for it is here that road-building professions gained a great popularity among the population and the mentioned above branch terminology underwent the professional actualization in that period.

It has been noticed that though the journal “Automobiles and Highways” was not actually a scientific edition and had only the status of a popular science magazine, however, it made a significant impact on formation of scientific terminology and dissemination of these terms among the general public, having become one of the main sources for replenishment of the Ukrainian road-building terminology (RBT) in the period of Ukrainization.

It has been identified that the peculiarities of the road-building terminology at this stage were: a significant part of genuine national terminological lexicon, which had a transparent inner form; coexistence of a large number of synonymous terms; prevalence of phonetic and spelling inconsistencies in fixing terms (variation); avoiding some suffixes and using specific ones.

Keywords: RBT — road-building terminology, term, terminology, national terminological lexicon, terminological lexicon, branch popular science literature.

На сьогодні залишаються актуальними питання історії формування української термінології, де особливе місце посідають 20–30-ті роки ХХ ст. – час політики українізації, завдяки якій провадилася активна робота з укладання спеціальних словників українською мовою, із теоретичного осмислення проблем національної термінології та ін. Ця робота виконувалася провідними термінологічними установами й центрами.

У цей час в Україні почала активно розвиватися одна з найважливіших галузей народного господарства – дорожньо-будівельна. У 20-х рр. було засновано громадську організацію «Автодор», що провадила агітаційні заходи з відновлення й будівництва доріг місцевим населенням. Офіційним друкованим органом цієї організації став журнал «Авто та шляхи», що видавався в Харкові з 1928 до 1933 р. Метою цього видання була популяризація автомобільної та дорожньо-будівельної професій, а також поширення інформації про «суть і найближчі завдання діяльності Укравтодору та його перспективи» [1, № 2 : 3].

Слід зазначити, що цей дещо агітаційний часопис має велике значення, оскільки є не тільки дзеркалом епохи, а й уміщує значний фактичний матеріал національної фахової мови в царині ДБ. У статтях часопису, поряд із автомобільною термінологією, яку дослідила термінознавець Н.В. Нікуліна [2 : 53 – 64], репрезентовано чимало суто дорожньо-будівельних термінів, що свідчило про тісний взаємозв'язок між автомобільною справою й дорожнім будівництвом. Лінгвістичним аналізом термінологічного фонду галузевих науково-технічних термінів першої третини ХХ ст. займалися М.П. Годована, С.М. Дорошенко, О.В. Колган, В.С. Марченко, Н.В. Нікуліна, Н.І. Овчаренко, С.Б. Стасевський та ін. Але праць, присвячених вивченню дорожньо-будівельної термінології на тлі лексичного матеріалу періодичних видань 20 – початку 30-х рр. ХХ ст., не виявлено, чим визначається актуальність розвідки. Тому ставимо за мету здійснити лінгвістичний аналіз ДБТл, взятої з науково-популярного видання «Авто та шляхи».

Для термінології досліджуваних журналів характерна наявність варіативності щодо правопису через неунормовані правописні вимоги: *шоше – соше, метод – метода, значення – значіння, карбуратор – карбюратор, жужель – жузіль, брусчатка – брущатка, дорожні – доріжні, жорства – жорста, проїжджа – проїзна – проїзна частина, супісочані – супісчані ґрунти, укотковування – укотування – вкочування – укатка – вкоткування – покоткування шляху, чіпкість – чипкість, бітум – бітум, лісоматер'ял – лісоматеріал, районів – районні шляхи, бетонозамішка – бетономішалка, дослідчі – досвідні – дослідні дільниці, ділянки – дільниці, плеткате дно – плескате дно, кілометр – кілометр, поліпшення – поліпшення шляху, різниця – ріжниця, ряма – рама, вантажне-напруженість – вантаженапруженність – вантажонапруженість, градер – грейдер – гредер, липучий – ліпучий ґрунт, грубо-зернистий – грубозернястий тощо.*

Водночас у статтях часопису привертають увагу такі невинуватно довгі ДБТ, як: *машини будувати асфальто-бетонні шляхи; струви важкого типу з тракторним тяглом; універсальна машина переробляти бітум; машина брати*

зразки Суллівана; ваговіз з цистерною, щоб розподіляти течиво на чорних шляхах; труби перепускати воду по-під шляхом; спеціальна машина пересуватися по снігу; трактор Фордзон на гумових шинах перевозити вантаж; парові та моторні котки до соші; машини, що тягнуть на гаку шляхо-будівне чи ремонтне знаряддя; причіпки-камєне-дробарки, що їх перевозиться гаком трактора; причіпки-сортовки з круглими сортувальними барабанами сортувати подроблений камінь; протиральні верстати розточувати корінні вальниці; преси затискувати втулки. Наведений ілюстративний матеріал дає підстави стверджувати, що подібні терміноодиниці є доволі незручними у використанні. Це, очевидно, і стало причиною їх поступового переходу до пасивного фонду лексики, адже термін повинен мати раціональну (оптимальну) довжину, а занадто довгий – потребує скорочення шляхом вилучення певних елементів, які позначаються несуттєві ознаки поняття й не впливають на його здатність відрізнятися від інших термінів [3 : 19]. Терміни подібного гатунку О. І. Павлова називає *передтермінами* – спеціальними лексемами, що використовують для найменування новосформованих понять, але які поки що не відповідають основним вимогам, що висуваються до термінів. Саме такими виступають описові звороти – багатослівні номінативні словосполучення, які використовуються для називання понять і дозволяють точно описати їх сутність, але не відповідають вимозі стислості [4 : 50].

Дослідження термінологічної лексики, уживаної на сторінках журналу «Авто та шляхи», дає підстави говорити, що в цей час спостерігається активізація процесу вироблення термінологічних назв за допомогою суфіксального способу терміноутворення.

Одним із актуальних на той час способів словотвору стає використання суфіксів, спеціалізованих на вираженні словотвірної іменникової категорії зменшеності. Продуктивними в цій функції виступають суфікси *-ок, -к(а), -очк(о)* та ін.: *містки, мазничка, сумішка матеріалів, ключики для контактів, глинясті часточки, рівчачки, трубки, дірочки, верхня корка шару, приладдячко, гачечка, косячки, шматочок асфальту, пробочка, бережок*. Більшість із таких терміноодиниць не закріпилися в ДБТл, адже вони не відповідали одній із вимог до термінів (експресивна нейтральність) [5 : 146].

Набуває поширення також відіменникове та віддієслівне словотворення прикметників за допомогою суфіксів *-ова-, -ов-* та *-н-*: *крейдовані шляхи, об'ємова вага, іспитова комісія, транспортвані вантажі, пересовувана земля, бетоннові шляхи, асфальтове мастило, глинований шлях, нарінковані шляхи, проєктовані шляхи*.

Аналіз термінології журналу «Авто та шляхи» дає підстави для твердження, що в ДБТл у цей час активно починають формуватися системні зв'язки між терміноодиницями. Так, характерним стає явище синонімії: *крейдяний шлях – крейдянка, саморухомі струги – автоструги – шляхові струги, причіпа – причіпка – причіпок, грейдрутер – автогрейдер – шляховий рутер, градери – гредери – грейдери, сідєць – сидіння, скрепер – механічна лопата, кам'яний одяг – кам'яна покрива, механічна лопата – екскаватор, кювет – трапезувата канава, жуželиця – котельний шлак – жуželель, тор*

шляху – верхнє полотно шляху – поверхня шляхового полотна – шляхова покрива, крекїрована нафта – розщеплена нафта – крекїнг-бензина, навантажник конвеєрного типу – биндовий навантажник, трактор – трахало, скілковий брук – скаля, машиноводець – водій [1 : 3].

Насамкінець варто наголосити на тому, що хоча журнал «Авто та шляхи» не був власне науковим виданням, а мав лише статус науково-популярного, проте справив значний вплив на становлення наукової термінології, ставши одним із важливих джерел поповнення української ДБТл у період українізації та поширення цих термінів серед широкого загалу. Не випадково М.П. Драгоманов свого часу зазначав, що з арсеналу науково-популярної літератури масовий читач спроможний засвоювати терміни, назви нових явищ і понять, бо саме такі твори повинні готувати суспільну свідомість до сприйняття нових наукових ідей [5 : 26].

Виявлення в перекладах усіх інших тенденцій у сфері термінотворення, що спостережені в процесі вивчення термінології журналу «Авто та шляхи», дозволить визначити закономірності розвитку поняттєвого складу ДБТл.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Авто та шляхи.** Журнал. – Харків, 1928. – 1933. 2. **Нікуліна Н. В.** Становлення сучасної української термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. В. Нікуліна. – Харків, 2004. – 256 с. 3. **Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять :** ДСТУ 3966-2000. – Чинний від 01.01.01. – К. : Держспоживстантарт України, 2000. – 32 с. 4. **Павлова О. І.** Терміни, професіоналізми і номенклатурні знаки (до проблеми класифікації спеціальної лексики) / О. І. Павлова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» : Серія «Проблеми української термінології». – Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка». – 2008. – № 620. – С. 49–54. 5. **Панько Т. І.** Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

Книшенко Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, вул. Ярослава Мудрого, буд. 25, м. Харків, 61002, Україна.

Тел. +38 095-58-48-908
E-mail: knishenko@meta.ua
<http://orcid.org/0000-0002-0803-2774>

Knysenko Nataliia Petrivna – Candidate of Science in Philology, Associate Professor, Ukrainian Studies Department, Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, Yaroslava Mudroho Str., 25, 61002, Ukraine.